ĀRYA TADAH EN DE GAJAH-MADA-GELOFTE.

DOOR

C. C. BERG.

1. De tekst van Pararaton 28, 23 sqq. — 2. Over de beteekenis van *apamēlèh*. — 3. Over het subject van *inguman-uman*. — 4. De beteekenis van *amuluhi*. (A. „Overreden”, de vertaling van Jonker en van Kraemer, bevredigt niet. B. De gegevens van KBW. C. Het *winuluran* van Rangga-Lawé 7, 131. D. Het (w)uluhi van Rangga-Lawé 2, 9. E. Vermoedelijk beteekent *amuluhi* „iemand bijval betuigen”. F. Hoe het *amuluhi* van Pararaton 28, 25 en het *kabuluhan* van 28, 27 vertaald schijnen te moeten worden.) — 5. Over de beteekenis van *kataḍahan*. (A. De opvatting van Kraemer. B. Jonker's vertaling. C. Beteekent *kataḍahan* *runtik* „vol toorn”? D. Of *kataḍahan* *dènira ārya Tadah* „door ārya Tadah ge-taḍah-d (geruggesteund)”?. E. Conclusie.) — 6. De laatste regel van onze passage. — 7. Pararaton 28, 23 sqq. in een nieuwe vertaling.

1. In het opstel „Een vleugje licht in een duister verhaal”, dat in ditzelfde deel der Bijdragen opgenomen is, heb ik terloops de opmerking gemaakt, dat Pararaton 28, 27 geen argument oplevert ter ondersteuning van Brandes' vertaling van het *sang apatih amangkubhūmi pinadaya* van 28, 1-2 met „den apatih amangkubhumi werd wijs gemaakt, dat”, waaruit men zou kunnen concluderen, dat er tusschen ārya Tadah, den scheidenden rijkskanselier van Maja-Pahit, en Gajah-Mada, den komenden man, na hun oorspronkelijke entente cordiale moeilijkheden waren gerezen, en wel omdat Brandes' vertaling van 28, 27, door hemzelf trouwens reeds als twijfelachtig gekenmerkt, niet houdbaar is. Op dit laatste feit heeft reeds Kraemer gewezen door in stelling VII bij het in 1921 door hem verdedigde proefschrift een vertaling van Pararaton 28,

24-27 voor te stellen, welke in verschillende onderdeelen van die van Brandes afweek. Intusschen is Kraemer's vertaling niet in alle opzichten een verbetering van die van Brandes, en laat zij juist in dat détail, dat de verhouding van ārya Taḍah tot Gajah-Mada betreft, eveneens correctie toe. Een nadere bespreking van dit stukje Pararaton-tekst is dus wellicht niet geheel overbodig.

Voor het gemak van den lezer worden tot dat doel de enkele regels tekst hier nog eens gereproduceerd, te zamen met de geleverde vertalingen en met de opmerkingen, die er bij gemaakt zijn geworden. Men herinnere zich, dat de regels tekst voorkomen in de passage over een gelofte van Gajah-Mada, waarbij de nieuwe rijkskanselier zich verplichtte om een aantal landen onder het gezag van Maja-Pahit te brengen. De tekst laat dan op Gajah-Mada's woorden volgen:

(28, 23) Sira sang mantrī samālun- (24) guh ring panangkilan pēpēk. Sira Kēmbar apamēlēh ring sira Gajah-Mada. Anuli (25) inguman-uman. Sira Bañak kang amuluhi milu apamēlēh; sira Jabung-Tèrèwès, sira (26) Lěmbu-Pētěng, gumuyu. Tumurun sira Gajah-Mada, matur ing talampakan bhaṭāra (27) ring Koripan. Runtik sira kataḍahan kabuluhan dēnira ārya Taḍah. Akwèh doṣa- (28) nira Kēmbar. Sira Warak ingilangakēn; tan ucapēn sira Kēmbar; sami mati.

De varianten, die de handschriften van dit stukje tekst geven, zijn van weinig belang. Vier van de zeven handschriften, die de passage bevatten, lezen in plaats van *Bañak* in regel 25 *Baja(k)*. In plaats van *runtik sira* leest één handschrift *runtikira*, terwijl een ander handschrift de woorden *runtik sira kataḍahan* geheel weglaat. Voor de rest kunnen de varianten verwaarloosd worden.

Brandes' vertaling van het geciteerde stukje luidde aldus („Pararaton²”, p. 141):

„De *mantri*'s zaten (toen hij dat zeide, er) allen (bij) op de *paseban*. Kēmbar gaf zijn ongeloof aan ('t succes van) Gajah mada te kennen, hij werd uitgescholden⁵), Bañak smaadde⁶) hem ook, al mede zijn ongeloof betuigende⁷) en Jabung terewes en Lěmbu pētěng lachten. Gajah mada verliet daarop de *paseban*, en vertelde het aan de *bhaṭāra* van Koripan; hij was verdrietig, dat hij door Arya Taḍah dus gesmaad was (?)⁸). Kēmbar had al veel misdaan; Warak werd uit den weg geruimd, en Kēmbar evenzoo”.

In de tweede uitgave van de Pararaton vindt men bij deze vertaling de volgende noten:

Bij ⁵): J(onker): *apaměleh* van *měleh*, terechtwijzen, logenstraffen, verkeerdheid onder het oog brengen. Vgl. *apangarah* = *ngarah*, 28 : 36.

Bij ⁶): [Brandes:] In 't Jav. *amuluhi*; de vertaling is geheel op de gis. — J(onker): die hem had overgehaald? V. d. T. geeft *muluh*, *uluhi*, overhalen.

Bij ⁷): J(onker): vervolgens werd hem (K.) dat verweten? Ook uitschelden. Of Bañak subject?

Bij ⁸): [Brandes:] In 't Jav. *kataḍahan kabuluhan*; ook hier is het verband weer meer dan onduidelijk. — J(onker): V. d. T. geeft *asěmu kataḍahan*, van een verhoorde, voorts *kataḍahan runtik* (zonder vertaling). Zijn portie gekregen hebbende; nadat hem 't was aangeraden?

Van het geheele middenstuk van het hierboven geciteerde stukje tekst gaf, zooals gezegd, H. Kraemer een vertaling in stelling VII bij zijn proefschrift, welke als volgt luidt:

„Kěmbar stelde hem aan de kaak en maakte hem uit. Bañak, die hem had overgehaald, stelde hem ook aan de kaak. Jabung Terewes en Lěmbu Pětěng lachten. Gajah Mada ging weg om het aan den vorst van Koripan te vertellen. Hij was verstoord, omdat men hem dwars gezeten had sinds hij door Arya Taḍah was overreed (n.l. om patih mangkubhumi te worden)”.

En in Krom's „Hindoe-Javaansche Geschiedenis²”, p. 389-390, ten slotte vindt men de passage in enkele regels gememoreerd, in hoofdzaak in aansluiting aan Kraemer's vertaling, doch zonder dat ārya Taḍah, omtrent wiens rol in deze geschiedenis geen eenstemigheid heerschte, ter sprake komt, en met stilzwijgende verbetering van Kraemer's vergissing, die het *bhaṭāra* van 28, 26 met „vorst” in plaats van met „vorstin” had weergegeven. In noot 1 op p. 390 noemt Krom nog Kraemer's weergave „een verbeterde vertaling”.

Hiermee is de litteratuur over dit onderwerpje, voor zoover mij bekend, volledig vermeld. Het laatste woord is echter over de kwestie nog niet gezegd, want door een onjuiste weergave der losse woorden is de passage in haar geheel, naar het mij voorkomt, nog niet tot haar recht gekomen.

2. Houden wij ons in de eerste plaats bezig met het woord *wělēh*.

De beteekenis van dit woord is uit het huidige Javaansch wel-

bekend. Het „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek” vertaalt het, niet onaardig, met „bestraffende openbaring”. In wat huiselijker Nederlandsch gezegd beteekent dit, dat aan het woord *wělēh* hetzelfde begrip vastzit, dat bij ons ligt opgesloten in de uitdrukking „iemand in zijn hemd zetten”, en dat men als volgt zou kunnen omschrijven: „het feit, dat X Y in woord of metterdaad zoodanig behandelt of in een zoodanige situatie brengt, dat hij tegenover anderen het prestige of den goeden naam verliest, dat resp. dien hij tot dusverre bij hen genoten had, of wel, dat zijn tekortkomingen, gênante geheimen of menschenlijke zwakheden aan de openbaarheid worden prijsgegeven, een en ander met het gevolg, dat Y zich pijnlijk van de schande, die hem aangedaan wordt, bewust wordt”. Gaat men in het „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek” de verschillende betekenisschakeeringen na, die voor *wělēh* en voor de afleidingen van *wělēh* opgegeven worden, dan zal men zien, dat zij alle binnen de grenzen van bovenstaande definitie blijven. Hetzelfde geldt van de gegevens in het „Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek”, s.v. *wělēh*, III, 572-573, en s.v. *olēh*, I, 272b, voor zoover zij althans op ons woord *wělēh* slaan; men merke op, dat het Balische *ngolēhang* door van der Tuuk wordt weergegeven met „iemand bespotten, meer of min gispand, b.v. dat hij zich door een domkop heeft laten beet nemen, ook iemand voor een leugenaar uitmaken, iemand bv. onder den neus wrijven, dat hij zijne kinderen slecht behandelt”, en dat *awělēh* of *marwělēh*, blijkbaar „*wělēh* onder vinden”, gelijk wordt gesteld aan *érang* en *asuyi*, welk laatste woord s.v. *suyi* (III, 305b) met „teleurgesteld”, „’t land hebben”, wordt weergegeven. *Pamělēh* kan, behalve nomen actionis en aanduiding van den persoon of de zaak, die iemand in zijn hemd doet staan, dus „het aan het licht brengen”, „belastende verklaring”, „corpus delicti”, zooals JNHW geeft, ook een aanduiding zijn van het object van *mělēhaké*, dus van de belastende daad¹). En het van *pamělēh* afgeleide *apamělēh* kan dus zijn: „belastende feiten aanvoeren”, „met mededeelingen of bewijsstukken voor den dag komen, welke van dien aard zijn, dat iemand er door in zijn hemd wordt gezet”. Dat *apamělēh* en *mělēh* synoniemen zouden zijn, zooals Jonker meent, is niet geheel juist; terwijl *mělēh* immers, volgens JNHW althans, een persoon tot object heeft en de wijze van iemand te behandelen op den voorgrond stelt, en terwijl *mělēhakēn* het laakbare feit of gezegde nader tot object heeft en het laakbaar zijn aan dit object toeschrijft, is *apamělēh* bepaaldelijk: in het bijzijn van derden feiten

of gezegden, die door het subject van *aṣamēlèh* te voren reeds als laakbaar beschouwd werden, en die, naar hij hoopt, door genoemde derden dadelijk als laakbaar erkend zullen worden, tegen iemand aanvoeren ¹).

Uit het bovenstaande volgt, dat wij, naar het mij voorkomt, uit den Pararaton-tekst moeten lezen, dat Kěmbar bij deze gelegenheid met concrete feiten of mededeelingen voor den dag kwam, waardoor hij op voor Gajah-Mada pijnlijke en beschamende wijze de aandacht vestigde op omstandigheden, daden of gezegden van den nieuwen rijkskanselier, die hij, Kěmbar, voor zich als laakbaar gekwalificeerd had, en dat wel met de vooropgezette bedoeling om het prestige van Gajah-Mada te ondermijnen of zelfs te vernietigen. Het kan natuurlijk zijn, dat zijn mededeelingen of onthullingen betrekking hadden op tegenslagen, die Gajah-Mada bij vorige gelegenheden geleden had; en dan zou natuurlijk het door Kěmbar beoogde resultaat zijn, dat de omstanders ook thans, nu Gajah-Mada zulke grootsche plannen ontvouwde, het oog zouden vestigen op de mogelijkheid van een mislukking. In dat geval zou Brandes' vertaling „Kěmbar gaf zijn ongelooft aan ('t succes van) Gajah mada te kennen” wel vrij, doch practisch niettemin juist zijn. Maar deze veronderstelling hangt geheel in de lucht, en zij lijkt veel minder waarschijnlijk dan het vermoeden, dat Kěmbar de aandacht gevestigd heeft op door Gajah-Mada gebruikte minder fraaie middelen. Want èn in de beschrijving van den opstand van Kuṭi, èn in het verhaal van Tañca's aanslag op Jayanagara spreekt de Pararaton in één adem van Gajah-Mada's succes en van onsympathieke middelen, die hij tot het bereiken van dit succes heeft aangewend; en ook uit het door mij behandelde Saḍèng-verhaal blijkt, dat ārya Taḍah van den jongen Gajah-Mada doortastendheid verwachtte, maar tevens ook weinig kieskeurigheid in zijn methoden. Het ligt derhalve voor de hand, dat Kěmbar, die reeds ten tijde van den strijd tegen Saḍèng zich met Gajah-Mada's werkwijze niet accoord had kunnen verklaren, en die liever op eigen gelegenheid een regelrecht gevecht had gezocht, doch toen zijn onderneming had zien falen, terwijl zijn concurrent succes had gehad —, dat Kěmbar eer iets zal gezegd hebben als: „op de wijze, waarop de rijkskanselier blijkens zijn optreden daar en daar te werk gaat, is het gemakkelijk een doel te bereiken”, dan dat hij getracht zou hebben om op onredelijke wijze — want tegen de allen bekende feiten in — Gajah-Mada's vroegere praestaties te verkleinen en

twijfel te wekken aan de mogelijkheid van resultaat in dit nieuwe geval²⁾.

Ook de context lijkt mij deze opvatting te steunen. Indien Brandes' vertaling juist ware, zou Gajah-Mada zich hier bij het vernemen van twijfel aan de mogelijkheid van zijn succes veel minder beheerscht gedragen hebben dan destijds bij Saḍəng, toen hij bij het ontvangen van de berichten omtrent Kěmbar's gedrag in het woud gezwezen had³⁾, ofschoon het toen toch ook den anderen rijks-grooten had moeten voorkomen, dat hij door Kěmbar schaakmat gezet was geworden. Haalt men daarentegen uit *apamələh*, dat Kěmbar na het bekend worden van Gajah-Mada's gelofte de aandacht van diens omgeving vroeg voor de minder fraaie wijze, waarop de rijkskanselier destijds zijn doel bereikt had en in de toekomst dus ook wel weer zou bereiken, en dat Kěmbar dit deed op de voor Gajah-Mada weinig aangename manier, die met den begripsinhoud van het woord *wələh* gegeven is, dan heeft men zoowel voor het lachen van Jabung-Tèrèwəs en Lěmbu-Pětəng als voor de heftige reactie van Gajah-Mada zelf een voor de hand liggende verklaring: Kěmbar zou dan wel is waar uiting hebben gegeven aan een kinderachtige jalousie de *métier*, maar zou niettemin den spijker op den kop hebben geslagen, en Gajah-Mada zou inderdaad alle reden gehad hebben om maloe te zijn²⁾.

Brandes' vertaling zou ik derhalve als onbevredigend willen beschouwen. Wat die van Jonker betreft, voor een deel zijn zijn opmerkingen zeer zeker juist, doch daar hij geen poging gedaan heeft om ze tot een nieuwe vertaling samen te voegen en den tekst in zijn geheel er door te verhelderen, zijn wij er weinig mee opgeschoten. Van Kraemer's vertaling van *apamələh* geldt, dat zij op zich volkomen juist, doch in den context iets te neutraal is; „aan de kaak stellen” toch zou ook opgevat kunnen worden als „van groot-spraak betichten”, hetgeen hier stellig niet bedoeld is, en geeft niet voldoende duidelijk aan, dat Kěmbar ook Gajah-Mada's antecedenten ter sprake gebracht moet hebben.

3. Omtrent de beteekenis van het woord *inguman-uman* kan wel nauwelijks verschil van meening bestaan. Het is het passief van *anguman-uman*, „uitvaren tegen iemand”, „tegen iemand te keer gaan met verwijten of met scheld- en smaadwoorden”. Hier is het echter niet de begripsinhoud van het woord, doch de constructie, die tot opmerkingen aanleiding geeft. Uit Brandes' vertaling kan men n.l. niet met volkomen zekerheid opmaken, of hij het „hij” van „hij

werd uitgescholden" op Gajah-Mada dan wel op Kěmbar wil laten slaan. Het eerste lijkt het meest waarschijnlijk, want op de zoo even geciteerde woorden volgt in zijn vertaling: „Bañak smaadde hem ook", hetgeen insluit, dat Kěmbar Gajah-Mada het eerst gesmaad had. En daar *apamělēh* voor Brandes „zijn ongeloof betuigen" is en er in den zin geen ander woord voorkomt, mag men concludeeren, dat Brandes' „hij werd uitgescholden" beteekent „Gajah-Mada werd uitgescholden". Van Kraemers's vertaling is dat in ieder geval de bedoeling; Kraemer toch verbindt „hij stelde hem aan de kaak en maakte hem uit" in zijn geheel met een subject Kěmbar, en hij beschouwt het gebruik van de twee praedicaatswoorden naast elkaar dus als een soort pleonasme.

Om drie redenen is deze opvatting echter niet houdbaar.

De eerste is, dat het weinig waarschijnlijk lijkt, dat Gajah-Mada, die op dat oogenblik het hoogste ambt in het rijk der Regentes bekleedde, door een ondergeschikten ambtenaar uitgescholden zou zijn geworden. Het woord *apamělēh* houdt niet noodzakelijkerwijze een schending van de wetten der beleefdheid in; men kan iemand ook op diplomatiek-correcte wijze in zijn hemd zetten, en Kěmbar kan heel wel Gajah-Mada met inachtneming van alle voorschriften der etiquette hebben laten voelen, wat hij van diens vroegere manier van optreden dacht. Daarentegen was Gajah-Mada Kěmbar's chef, en kon hij in hem den ondergeschikte zien, tegenover wien een sterk gekruid woordje, wanneer het pas gaf, wel gebruikt mocht worden. Dus komt op grond van deze overweging Gajah-Mada in aanmerking om in den onderhavigen zin als agens op te treden, terwijl Kěmbar bezwaarlijk iets anders kan zijn dan grammaticaal subject.

Hetzelfde leert — en dit is het tweede argument — de regel van het behoud van het subject, die in het ons bekende Javaansch van alle tijden, behoudens eenige concrete, hier niet toepasbare uitzonderingen, in de syntaxis een rol van groot belang speelt, en die hier met zich medebrengt, dat Kěmbar het grammaticale subject van *inguman-uman* dient te zijn, omdat het ook het subject is van het voorafgaande *apamělēh*.

En het derde argument ten slotte is, dat Brandes en Kraemer te weinig rekening hebben gehouden met *anuli* en met den overigen context. *Anuli* immers staat vóór praedicaatswoorden, die ten opzichte van een vorig praedicaatswoord een verder stadium van een ontwikkelingsproces aanduiden, zoodat *inguman-uman* niet een nadere aanduiding van den begripsinhoud van *apamělēh* is, doch op

hetgeen *apamēlēh* aanduidt in den tijd volgt. Zouden nu Brandes en Kraemer gelijk hebben, dan zou Kēmbar eerst Gajah-Mada iets uit diens vroegere leven voor de voeten hebben geworpen om daarna tot schelden over te gaan, en zou Bañak, die klaarblijkelijk Kēmbar bijvalt — ofschoon er in het kader van de vertaling van Brandes en Kraemer geen reden is om te veronderstellen, dat Kēmbar het niet alleen zou hebben kunnen klaarspelen —, niet ingestemd hebben met de scheldpartij, doch wèl met de critiek! Het komt mij voor, dat dit een gewrongen geheel oplevert. Laat men daarentegen Gajah-Mada tegen Kēmbar uitvaren, dan krijgt men het volgende beeld: Kēmbar levert critiek op iets uit Gajah-Mada's vroegere leven; Gajah-Mada neemt hem dit kwalijk en reageert er op door hem, den ondergeschikte, op zijn nummer te zetten; zoodra echter Kēmbar in het gedrang komt en aan zijn critiek het zwijgen wordt opgelegd, valt Bañak hem bij, stemt in met de critiek en neemt dus om zoo te zeggen het werk, dat aan Kēmbar ontvallen is, over, terwijl Jabung-Tèrèwès en Lēmbu-Pētēng door hun gelach Kēmbar eveneens bijvallen; en op deze versterking van Kēmbar's critiek reageert Gajah-Mada dan weer door nog veel boozter te worden en stante pede zijn recht te gaan zoeken bij de koningin. Dit lijkt een veel logischer geheel te zijn, en alles bij elkaar genomen verdient het dus wel de voorkeur om Kēmbar als grammaticaal subject van *inguman-uman* te beschouwen en Gajah-Mada als agens.

Men schijnt te mogen aannemen, dat het bovenstaande ook de opvatting van Jonker weergeeft. De hierboven gereproduceerde noot 7 van p. 141 der tweede Pararaton-uitgave staat bij Brandes' „mede zijn ongelooft betuigende”, dus bij het *milu apamēlēh* van den tekst (28, 25). Uit de geheele strekking van Jonker's opmerking is echter duidelijk, dat zij onmogelijk bij *milu apamēlēh* gemaakt kan zijn geworden, omdat als subject van deze woorden zonder eenigen twijfel alleen Bañak in aanmerking komt, en Jonker's twijfel-impliceerende vraag „Of Bañak subject?” volkomen onbegrijpelijk zou zijn, indien zij inderdaad op *milu apamēlēh* zou slaan. Daarentegen zou Jonker's vraag volkomen op haar plaats zijn bij *anuli inguman-uman*, waarvan „Vervolgens werd hem (K.) dat verweten” op grond van hetgeen ik hierboven uiteengezet heb een juiste weergave is, daar *anguman-uman* zoowel de vertaling „verwijten” als „uitvaren tegen”, „uitschelden”, toelaat; voorts sluit de tekst op zich de mogelijkheid, dat Bañak subject van *inguman-uman* is, niet uit, omdat men zou kunnen lezen: *Anuli inguman-uman sira Bañak, kang amuluhi milu*

apamēlēh, „vervolgens werd Bañak uitgescholden, die mede met voor Gajah-Mada belastende opmerkingen was komen aanzetten". Wanneer wij noot 5 van p. 141 der tweede Pararaton-uitgave achter *kennen* plaatsen, noot 6 achter *uitgescholden* en noot 7 achter *smaadde*, en dan aan den voet van de bladzijde de noten 6 en 7 met elkaar van plaats laten verwisselen, krijgen wij een situatie, die wel beter in overeenstemming is met hetgeen Jonker bedoeld heeft en die het thans blijkbaar bestaande misverstand weer ongedaan maakt.

Over Jonker's opvatting behoeft dan verder niet veel meer gezegd te worden dan dat men het eerste vraagteeken — zie hierboven op p. 255 — gerust kan schrappen. Wat het verbinden van *inguman-uman* met een subject *Bañak* betreft, al is dit op zich niet onmogelijk, toch is er, dunkt mij, weinig voor te zeggen, omdat het nu eenmaal het meest voor de hand ligt, dat Kēmbar, die met het leveren van critiek op Gajah-Mada begonnen is, dadelijk zelf den wind van voren heeft gekregen, en niet eerst Bañak, die ten slotte toch slechts als supporter optrad. Ook zou het hierboven vermelde voordeel van den regelmatigigen verteltrant, dien men bij het aanbrengen der zinscheiding achter *inguman-uman* en bij het aanvaarden van Kēmbar als grammaticaal subject van *inguman-uman* constateeren kan, n.l.

1. optreden van Kēmbar,
2. reactie van Gajah-Mada,
3. versterkt optreden van de groep-Kēmbar,
4. versterkte reactie van Gajah-Mada,

door het verplaatsen der zinscheiding weer verloren gaan. Aangezien Jonker blijkbaar de veronderstelling, dat *Bañak* subject van *inguman-uman* is, slechts uit om geen enkele mogelijkheid te verwaarloozen, en de bezwaren tegen deze slechts op zich bestaande mogelijkheid grooter zijn dan de er aan verbonden voordeelen, besluiten wij dit gedeelte met te constateeren, dat Jonker te recht van Brandes' opvatting afgeweken is, dat hij als eerste de verklaring heeft willen geven, die hierboven uitgewerkt is geworden, doch dat zijn inzicht ten gevolge van een misverstand in de tweede uitgave der Pararaton niet tot zijn recht is gekomen.

4. Wij komen thans tot *amuluhi*, het belangrijkste woord van onze passage, omdat van de vertaling van *amuluhi* afhangt, hoe wij straks *kabuluhan* zullen vertalen in *kabuluhan dēnira ārya Taḍah*, en omdat van de interpretatie van deze woorden weer afhangt, hoe wij ons de door de Pararaton geschetste verhouding van *ārya Taḍah* en Gajah-Mada zullen hebben voor te stellen.

Reeds dadelijk mag opgemerkt worden, dat Brandes, toen hij het woord met „smaden” weergaf, zich klaarblijkelijk heeft laten leiden door de opvatting, die hij zich omtrent het voorgaande *inguman-uman* gevormd had, en dat derhalve de vertaling „smaden” waarde-loos is geworden op het oogenblik, dat de onjuistheid van zijn opvatting omtrent de constructie van *inguman-uman* bleek. Dat Brandes *amuluhi* naar den context vertaald heeft, blijkt uit het feit, dat hij in een voetnoot verklaart naar de beteekenis van dit woord slechts te kunnen gissen en niettemin „smaadde” heeft neergeschreven. De gissing heeft ten gevolge gehad, dat het verderop voorkomende *kabuluhan* op analoge wijze met „gesmaad was” vertaald is geworden, zij het ook slechts veronderstellenderwijze, en dat daarmee de gedachte aan een latere vijandschap tusschen ārya Taḍah en Gajah-Mada gewekt is geworden. Het is goed om even uitdrukkelijk vast te stellen, dat met Brandes’ argument ook zijn conclusie vervallen is; dat wij voor het vaststellen der Pararaton-lezing omtrent de latere verhouding tusschen de beide rijkskanseliers dus met geen bestaande theorieën rekening behoeven te houden; en dat wij, wat het woord *amuluhi* resp. *kabuluhan* aangaat, in het hier volgende alleen te maken zullen hebben met de opvattingen van Jonker en Kraemer.

A. Jonker en Kraemer geven dezelfde vertaling, Jonker aarzelend, Kraemer positief. Jonker beroept zich op hetgeen van der Tuuk opmerkt in zijn „Kawi-Balinesch-Nederlandsch Woordenboek”, Kraemer heeft zich, naar men vermoeden mag, laten leiden door Jonker. Dat de vertaling — „overhalen”, „overreden”, zooals men zich van hierboven herinneren zal — echter op groote bezwaren stuit, blijkt zonneklaar, zoodra men zich realiseert, hoe slecht zij in den context past en hoe zwevend de mededeelingen van de Pararaton in het kader van deze opvatting zouden zijn. „Kĕmbar stelde hem aan de kaak en maakte hem uit. Bañak, die hem had overgehaald, stelde hem ook aan de kaak”, vertaalt Kraemer. Wien zou Bañak eigenlijk overgehaald hebben, waarin bestond dit overhalen, en wat had het voor doel? Had Bañak Kĕmbar overgehaald om Gajah-Mada in zijn hemd te zetten, wetende, dat Kĕmbar sinds de dagen van Saḍèng een wrok tegen den rijkskanselier koesterde? Erg aan-nemelijk lijkt dit niet, want indien die Bañak een brutale ruziemaker was, zou hijzelf wel met zijn critiek en zijn hoon voor den dag zijn gekomen, terwijl een geniepige stokebrand na de afstraffing van Kĕmbar zijn mond wel zou hebben gehouden. Voorts pleit tegen

deze veronderstelling nog, dat Kẽmbar en Bañak in den tekst van elkaar gescheiden zijn door de vermelding van Gajah-Mada's optreden tegen Kẽmbar, waardoor de term Gajah-Mada contextueel dichter bij Bañak komt te liggen dan de term Kẽmbar, en Gajah-Mada dus eerder in aanmerking zou komen om object te zijn van *amuluhi* dan Kẽmbar. Heeft Bañak dan Gajah-Mada soms tot zijn bitsen uitval tegen Kẽmbar geprikkeld om daarna toch Kẽmbar's partij te kiezen? Ook dat lijkt weinig waarschijnlijk, want als *amuluhi* den zin zou hebben, dien Jonker en Kraemer er aan hechten, zou het toch blijkens het gebruik van *kabuluhan* even verder eer het geduldig overreden van een onwillige moeten aanduiden dan het tarten van iemand, die zich slechts met moeite beheerschen kan, zoodat er tusschen *amuluhi* aan den eenen kant en *apamẽlẽh* en *inguman-uman* aan den anderen kant toch wel een zekere onverzoonbaarheid zou bestaan. De uitwerking van beide mogelijkheden stuit dus op bezwaren, en een derde mogelijkheid bestaat er niet.

Ook de vertaling „overreed worden” van het *kabuluhan* van regel 27 vermag niet te voldoen. Om met zijn vertaling in het reine te komen, moet Kraemer een heel stuk inlasschen om het verband begrijpelijk te maken, een ongewoon zinsverband leggen tusschen de woorden *kataḍahan* en *kabuluhan*, en bij twee opeenvolgende passieve vormen van denzelfden bouw verschillende termen als agens gebruiken. Op zich bestaat er tegen eenige aanvulling van een vertaling om het verband te verduidelijken geen bezwaar, maar dat het gespatieerd gedrukte deel van „Hij was verstoord, omdat men hem dwars gezeten had, door ārya Taḍah overreed”, te verstaan zou zijn als „sinds het oogenblik, dat hij door ārya Taḍah overreed was geworden om het ambt van patih amangkubhũmi te gaan bekleeden”, is nu niet bepaald vanzelfsprekend te noemen. Hier komt nog bij, dat de toevoeging, die natuurlijk berust op Brandes' interpretatie van hetgeen in de Pararaton eerder, n.l. bij de behandeling van de Pasaḍeng, over de besprekingen tusschen ārya Taḍah en Gajah-Mada gezegd is geworden, geheel in de lucht komt te hangen, wanneer men, met mij, uit den tekst leest, dat Gajah-Mada bij die gelegenheid volstrekt niet overgehaald had behoeven te worden, doch dat hij zich dadelijk bereid verklaard had om patih amangkubhũmi te worden, mits bepaalde voorwaarden hem ingewilligd zouden worden of zich hem bepaalde omstandigheden zouden hebben voorgedaan⁴).

Dat is één punt. Het tweede argument, dat tegen de door Kraemer

geleverde vertaling van regel 27 pleit, is, dat het asyndeton der Javaansche syntaxis hierop berust, dat, indien er tusschen twee praedicaatswoorden in een Javaanschen zin een betrekking bestaat, die door den begripsinhoud der woorden zelf bepaald wordt en die met de praedicaatswoorden dus eigenlijk gegeven is, aan een voegwoord, dat den aard der betrekking aangeeft, geen behoefte meer bestaat. In ons geval zou er een asyndetische constructie gebruikt kunnen worden, indien gezegd moest worden, dat men Gajah-Mada dwarszat, hoewel hij patih amangkubhūmi was, aangezien normaliter zulk een ambt het geëerbiedigd en gehoorzaamd worden van den drager met zich meebrengt. Tusschen het feit, dat iemand overreed is geworden om een bepaalde positie te aanvaarden, en den toestand, dat hij tijdens het bekleeden van die positie tegengewerkt wordt, bestaat er echter in het geheel geen normaal verband, en daarom zou het ontbreken van een voegwoord of van een bijwoord tusschen *kataḍahan* en *kabuluhan* in het kader van Kraemer's opvatting bevreemden.

Ten slotte is overreden iets, dat men slechts actief en opzettelijk doen kan, en naar Oud-Javaansch spraakgebruik had derhalve, indien *amuluhi* werkelijk „overreden” beteekende, „overreed worden” door *binuluhan* of den daarmee gelijkwaardigen vorm met het pronominale praefix uitgedrukt moeten worden, en niet door *kabuluhan*. Om aan deze moeilijkheid te ontkomen zou men òf moeten kunnen aantonen, dat de auteur der Pararaton het met het verschil tusschen ka-- en -in-- of daarmee gelijkwaardige vormen niet zoo nauw nam, òf op bijzondere omstandigheden moeten kunnen wijzen, die voor de verbinding van den concreet aangeduiden agens *dènira ārya Taḍah* met een ka--passivum een voldoende verklaring vormen. Welnu, wanneer men een willekeurige passage van de Pararaton doorleest, zal men al spoedig kunnen constateeren, dat er van een — a priori ook weinig waarschijnlijk — vervagen van het onderscheid tusschen ka-- en -in-- of daarmee gelijkwaardige vormen in de Pararaton geen sprake kan zijn. En wat de andere mogelijkheid betreft, voor een ka--vorm in combinatie met een concreet aangeduiden agens is er in het kader van Kraemer's vertaling, voor zoover ik zie, geen bevredigende verklaring te geven; daarbuiten echter wel, zooals nog blijken zal.

Wanneer wij dus, na de verschillende bezwaren geconstateerd te hebben, ons zullen moeten afvragen, of wij er over heen zullen stappen dan wel Kraemer's gelijkstelling van *amuluhi* aan „over-

reden" zullen verwerpen, lijkt het niet twijfelachtig, dat wij tot een verwerping van de vertaling zullen moeten komen. Want de opgesomde bezwaren zijn positief en behoorlijk te adstrueeren, terwijl daarentegen de gelijkstelling van *amuluhi* aan „overreden" door Jonker slechts vragenderwijze naar voren gebracht kon worden, en men van van der Tuuk nooit weet, waar hij gist en waar hij zeker van zijn zaak is.

B. Dat van der Tuuk in dit geval inderdaad slechts geraden — en verkeerd geraden — heeft, blijkt, wanneer men de tekstplaatsen, waarop zijn weergave van het woord berust, onder de loupe neemt. Men vindt de gegevens, waarop Jonker zich beroepen heeft, bij van der Tuuk s.v. *wuluh*, III, 573b, waar te midden van afleidingen van *wuluh* = „bamboe" een *amuluh* wordt opgegeven, ontleend aan Wangbang-Widéha B 1, 76, dat met „trachten over te halen" vertaald wordt, een *wuluhi* (v.l. *uluhi*) in een uitdrukking *punika (w)uluhi wurus*, ontleend aan Rangga-Lawé 2, 9, dat vertaald wordt met „tracht die over te halen, op uwe hand te krijgen", en een *amumuluh* in een uitdrukking *amumuluh adġ ing bhukti*, ontleend aan een plaats Wtb. 44 en door van der Tuuk onvertaald gelaten. Ten slotte verwijst KBW naar aanleiding van de vermelding van de plaats Rangga-Lawé 2, 9 nog naar *wulur*, en vinden wij aldaar (III, 577a) voor Rangga-Lawé 7, 131 opgegeven een woord *winuluran*, waarbij van der Tuuk opmerkt „i. pl. v. *winuluhan?*", doch geen vertaling geeft, en dat de Balische paraphrast met *sinarġan* verklaart.

Ter aanvulling van deze gegevens diene, dat Wtb. 44 overeenkomt met artikel 44 van het door Jonker uitgegeven en vóór het KBW gepubliceerde Oud-Javaansche wetboek⁵), waarvan Jonker den tekst aldus leest (p. 45-46):

Wong amit aulah sawah, wkasan tan ingulah hnġg ikang sawah, tagihġn bhukti, amumuluh adġ ing bhukti pari sagung ing olih ing sawah; đġnda pađa lāwan longlong ing bhukti de nira sang amawa bhumi;

waarvan hij de volgende vertaling geeft (p. 106):

„Indien iemand verlof vraagt om een sawah te bebouwen, en dit niet doet, zoodat het land braak blijft liggen, dan worde hij aangesproken voor het genot (namelijk) voor de geheele opbrengst van den gewonen rijstoogst van het land, en hij betale dan aan den vorst eene boete, gelijk aan de genotderving”;

en waarbij hij ten slotte op p. 175 deze opmerkingen maakt:

„De verklaring omschrijft het geheel met *tagihēn pakolehi*⁶⁾ *kaya kang wus kalakon*, wat zeker ongeveer de bedoeling moet zijn. *Adēg* kan hier beteekenen het vastgestelde, de vastgestelde hoeveelheid; wat *amumuluhi* beteekent is mij geheel onbekend. Deze bepaling schijnt direct uit Ind. bron overgenomen te zijn conf. Yājñ. II. 158. Âpast. II. 28. 1. en wat de boete aan den vorst betreft, ook het aan Wyâsa toegeschreven voorschrift. If any one having taken a field shall neither till it himself nor cause it to be tilled, he shall be made to pay to the owner of the land the vegetable products of that field, and a fine equal to it to the king (Wyaw. May. pag. 148).”

C. Beginnen wij de behandeling van het hierboven aangeduide materiaal met het woord *winuluran*, waarvan de beteekenis het duidelijkst uit den context blijkt.

In zang 7 van de kidung Rangga-Lawé wordt verteld, dat na de op Jaya-Katwang van Kaḍiri behaalde overwinning de Chineezzen tegenover hun Javaansche bondgenooten aanspraak maken op de beloofde prinsessen. Zij sturen daartoe gezanten met een brief naar rādèn Wijaya om de zaak te regelen. In de strophen 126-130 leest men dan, hoe Sora de gezanten met een smoesje afscheept: de levering der prinsessen dient met de grootste omzichtigheid te geschieden, omdat zij wapenschuw zijn geworden; daarom zullen zij in gesloten draagstoelen vervoerd moeten worden. In de strophen 131 en 132 vult Rangga-Lawé deze voorschriften aan door van de Chineezzen te eischen, dat zij ook hunnerzijds de noodige voorbereidende maatregelen zullen treffen, en vooral ook zullen zorgen wapenen uit de buurt te houden. Het lijkt, gezien de wijze, waarop de strophen 126 tot 130 en 131 tot 132 met elkaar samenhangen, verreweg het waarschijnlijkst en aannemelijkst, dat het *winuluran dènira si Rangga-Wēnang*, waarmee strophe 131 begint, beteekent „Rangga-Lawé viel hem bij”, „Rangga-Lawé steunde hem in zijn betoog”; de weergave van den Balischen paraphrast, die hier het woord *sinarēngan* gebruikt, komt daarmee vrijwel overeen.

D. Letten wij vervolgens op Rangga-Lawé 2, 9.

Wirarāja zet daar rādèn Wijaya uiteen, hoe deze zich aan het hof van Jaya-Katwang te gedragen heeft, terwijl de Madoereezzen in het woud van Trik het terrein gereed maken, waarop zijn kraton zal verrijzen.

7. „Uwe Hoogheid moet echter niet al te haastig Haar post verlaten; Zij blijve vooral te Daha.

8. Gij moet 's vorsten hooge bescherming blijven vragen [= als dienaar aan het hof des konings blijven] om daardoor onderzoekingen en peilingen⁷⁾ te kunnen (blijven) verrichten. Let vooral scherp op de wijze, waarop de mantri's, tanda's en rakryan's, die tot het rijk van Daha behooren, zich voordoen en gedragen, heer! (Let er op), wie in den dienst des konings volgzzaam behoorlijk en beleidvol zijn.

9. wie daarentegen zich ongepast gedragen, onbetrouwbaar zijn ten opzichte van hun heer en den heelen troep (hunner) collega's in het geniep over den hekel halen⁸⁾. *Punika (w)uluhi wuwus*, aldus makende, dat de goede gang van zaken verstoord wordt⁹⁾. Het resultaat zal zijn, dat zij [= de lieden van Daha] later gemakkelijk te bestrijden zullen zijn. Neem verder waar, wie taai zijn en dapper, en wie er zooal over geen (goede) kwaliteiten beschikken,

10. doch niettemin optreden in woorden van dapperheid en deugd¹⁰⁾. Maak kennis met [of: stel belang in] afkomst en familie van deze laatsten! En wanneer er soms bloedverwanten zijn van den vorst, van wie men geen notitie neemt¹¹⁾, *punika ugungi* [= wees dan tegenover hen toegevend], zoodat zij oprechte vrienden worden. En speciaal geldt dit, wanneer de koning niet ten volle zijn plicht tegenover hen doet [of: gedaan heeft]¹²⁾,

11. en zij bovendien hebzuchtig zijn van aard. Hun ondergang zal geen moeite baren”.

Wirarāja beveelt hier dus de methode van cellenbouw en kernvorming aan, en waarschuwt tegen directe, openbare actie. Wanneer wij dit geconstateerd hebben, ligt de conclusie voor de hand, dat van der Tuuk's vertaling van het hierboven onvertaald gelaten *punika (w)uluhi wuwus* met „tracht die op uwe hand te krijgen” misschien nog aanvaardbaar zou zijn, doch dat „tracht die over te halen” bepaald in strijd is met den geest van Wirarāja's betoog. En deze overweging, en het feit, dat men *wuwus* in de hierboven gegeven vertaling niet zoo gemakkelijk tot zijn recht kan laten komen, doen ons van der Tuuk's interpretatie dus als niet zonder meer aanvaardbaar beschouwen.

E. Vergelijken wij nu met elkaar de plaatsen 7, 131 en 2, 9, dan

zien wij, dat met de beteekenis „overhalen”, „iemand op zijn hand trachten te krijgen”, in 7, 131 niets te beginnen valt. Daarentegen past in 2, 9 de beteekenis „iemand bijvallen”, „iemand zijn bijval betuigen”, uitstekend, want het systematisch betuigen van bijval is een middel om bij iemand in het gevele te komen, en dat is juist, wat Wīrarāja verwezenlijkt zou willen zien. Bovendien is bij het aldus opgevatte (*w*)*uluhi* gemakkelijk een object te plaatsen, „iemand in woorden bijval betuigen”, „tot iemand woorden van bijval richten”, aangezien dit een variant van het grondbegrip „geven” is en de mogelijkheid derhalve bestaat tot de vorming van een secundaire kruisfiguur¹³). En ten slotte hebben wij bij deze vertaling de gelegenheid om parallellisme van uitdrukking te constateeren tusschen de strophen 9 en 10, tusschen de uitdrukkingen *punika* (*w*)*uluhi wuwus* en *punika ugungi*, die beide tot subject hebben karakterlooze lieden, die gemakkelijk tot verraad tegenover hun heer te verleiden zullen zijn en die beide het begrip in zich hebben van „zich in zijn meening en manier van doen naar een ander richten”. Het komt mij dus voor, dat wij op grond van deze beide Rangga-Lawé-plaatsen de opvatting kunnen verdedigen, dat *amuluhi*, wat ook het woord verder nog moge beteekenen, in ieder geval toch ook den zin heeft van „iemand bijval betuigen”.

Het feit, dat wij met een schakeering van het begrip „iemand bijval betuigen” ook het *amumuluhi* van art. 44 van Jonker's wetboek bevredigend verklaren kunnen, steunt ons in onze opvatting. Vatten wij n.l. *bhukti* op als „genot”, „het te genieten effect van iets”, en dus ook „de te genieten opbrengst” b.v. van een akker, dan is *bhukti pari* als explicatieve samenstelling „hetgeen een akker aan rijst opbrengt” en *adĕg ing bhukti pari* „hetgeen voor een opbrengst aan rijst voor een akker staat, vastgesteld pleegt te worden, normaal is”, „de normale opbrengst aan rijst van een akker”. Dus kunnen wij *amumuluhi adĕg ing bhukti pari* vertalen met „iemand bijvallen met, iemand de bijdrage leveren van, iemand bij wijze van bijdrage leveren, de normale opbrengst aan rijst van een akker”, hetgeen overeenkomt met wat de context en met wat de uitdrukking „to pay to the owner of the land the vegetable products of the field”, die Jonker ter vergelijking uit een soortgelijk Voor-Indisch werk aanhaalt, vereischen.

En ten slotte past de beteekenis „iemand bijval betuigen” ook voor Wangbang-Widéha B 1, 76 beter in den context dan het door van der Tuuk opgegeven „trachten over te halen”. Er is daar¹⁴) sprake

van een prinses, die de mededeeling ontvangt, dat er bezoekers gearriveerd zijn, die haar wenschen te spreken. De prinses is geheel van streek en met stomheid geslagen (1, 74). Kèn Bayan troost haar, spreekt haar moed in en zegt haar steun toe. Met Kèn Bayan's woorden is de geheele strophe 1, 75 gevuld. Daarop volgt 1, 76a met *Kaka-kakanirāmuluhi saha karuṇa*, en dan komt er: *tutut sira raādèn dèwī*, „de prinses luisterde naar haar, liet zich door haar leiden”. Welnu, wanneer *amuluhi* „trachten over te halen” zou beteekenen, zou het woord in 1, 76a zonderling te pas gebracht zijn, omdat er van een poging tot overreding van den kant van Kèn Bayan reeds in strophe 75 sprake geweest is, en elk woord, waardoor aangegeven zou worden, dat de *kaka-kaka* als tweeden de poging deden, dus iets als *milu* of *tumut* vóór het hoofdpraedicaatswoord, ontbreekt. Daarentegen past de vertaling „haar kameniers vielen (Kèn Bayan) al schreiende [of: vol deernis] bij” in het verband uitstekend, omdat Kèn Bayan nu eenmaal altijd bij zulke gelegenheden de voornaamste woordvoerster is en de rol der andere hofdames zich beperkt tot het beamen van wat zij zegt.

Sub voce *wuluh* geeft het „Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek” drieërlei grondbeteekenis voor dit woord aan: onder I de beteekenis „bamboe” en de onderhavige beteekenis, en onder II, voor een vorm *wuluhan*, de beteekenis „ankertouw”. Sub voce *uluh* vindt men onder III een uitdrukking *anguluh danta*, „als ivoorbamboe”, waarin *uluh* = *wuluh* = „bamboe” is; de aldaar onder II vermelde vorm *muluhan*, „meêgeven van den huid”, „elastiek [= „elastisch”] als een handschoen, van een dans, van den gang”, is ook wel op *wuluh* of *uluh* in den zin van „bamboe” terug te voeren; daarentegen is *nguluhang*, „een touw door laten loopen”, dat eveneens aldaar onder II opgegeven wordt, wel afgeleid van een grondwoord *uluh*, dat identiek is met het *wuluh* van *wuluhan*, „ankertouw”, = „hetgeen men kan laten afloopen”, en dat zonder eenigen twijfel samenhangt met *ulur*, in de huidige taal *ngulur*, „vieren”, van een touw enz., in het Oud-Javaansch (*m*)*anguluri*, „vrijheid van beweging geven aan”, „schot geven aan”, overdrachtelijk „toegeven aan”, „zich toegevend betoonen jegens”, „iemand's zin doen”, „iemand bevredigen”, Balisch *ngulurin* in dezelfde overdrachtelijke beteekenis. Houden wij in het oog hetgeen hierboven naar aanleiding van het (*w*)*uluhi* van Rangga-Lawé 2, 9 en het *ugungi* van Rangga-Lawé 2, 10 gezegd is geworden, dan lijdt het geen twijfel, of de beteekenis, die wij voor *amuluhi* gevonden hebben, hangt samen met dit *uluh*,

ulur of *wuluh*, aan welke reeks wij thans op grond van Ranga-Lawé 7, 131 nog *wuluh* kunnen toevoegen. Of *wuluh* = „bamboe” hier ten slotte ook mee samenhangt, en derhalve primair den zin heeft van „hetgeen meegeeft”, „elastisch” — in welk geval het allicht een wisselterm zou zijn, gebruikt in plaats van een woord, dat als taboe beschouwd werd —, waag ik niet te beslissen; het lijkt niet onmogelijk, maar zal door taalvergelijkers uitgemaakt moeten worden. Niet waarschijnlijk lijkt echter na het bovenstaande, dat het *wuluh* van *amuluhi* uit een wortel **wuh* met een infix -ul- zou zijn gevormd en dus zou samenhangen met *wuwuh*, „toenemen”, waaraan men bij vergelijking van de hierboven gevonden beteekenis van *amuluhi* met *amuwuhi*, „iemand iets er bijgeven”, in eerste instantie wellicht geneigd zou zijn te denken.

F. Vestigen wij na deze uitweiding weer onze aandacht op Pararaton 28, 24 sqq.

Het komt mij voor, dat wij thans veilig kunnen beweren, dat het *amuluhi* van regel 25 met „iemand bijvallen” te vertalen is, en dat het derhalve in *milu apamělēh*, „ook met belastende verklaringen voor den dag komen”, „(Gajah-Mada) ook in zijn hemd zetten”, een nadere uitwerking en bepaling vindt. Het belang hiervan voor ons eigenlijke doel springt in het oog, omdat wij nu tevens de mogelijkheid hebben om het *kabuluhan dènira ārya Taḍah* van regel 27 op te vatten als „ārya Taḍah viel hem [Gajah-Mada] bij”.

Wel is waar hebben wij in regel 27 met een grondwoord te maken, dat met een *b* begint, doch deze *b* kan nauwelijks een onoverkomelijk bezwaar genoemd worden, omdat in het algemeen reeds de *b* en de *w* bij verandering van dialect gemakkelijk in elkaars plaats treden, en in dit bijzondere geval bovendien het Balisch voor het Javaansche *wuluh* in den zin van „bamboe” den vorm *buluh* heeft, en in een op Bali geschreven of in ieder geval bewaarden tekst als de Pararaton dus ook een ander *wuluh* gemakkelijk door *buluh* vervangen kan zijn geworden ¹⁵).

In den context past het passief van „iemand bijval betuigen” uitstekend. Gajah-Mada toch is over de houding van Kěmbar zeer gegriefd, en niet lang na de gebeurtenis, waarbij Kěmbar zoo grievend optrad, wordt deze uit den weg geruimd. Tusschen de mededeeling van het een en van het ander staat in den Pararaton-tekst de uitdrukking *kabuluhan dènira ārya Taḍah*. Wanneer wij hierin lezen, dat ārya Taḍah, uiteraard een man van groot gezag in Maja-Pahit, Gajah-Mada in zijn optreden steunde, is het gemakkelijker te be-

grijpen, dat de jonge rijkskanselier tegen rijks grooten als Kẽmbar, die toch vermoedelijk ook niet zonder aanhang en invloed waren, zulke radicale maatregelen dorst en ongestraft kon nemen. En, last not least, past thans de mededeeling van 28, 27 geheel in het kader van het Saḍẽng-verhaal, waarin Gajah-Mada immers ook den steun van ārya Taḍah door dik en dun toegezegd kreeg. In plaats van dus een bezwaar tegen de door ons voorgestelde interpretatie van het Saḍẽng-verhaal op te leveren, biedt de passage Pararaton 28, 24 sqq. voor de juistheid dezer interpretatie veeleer een welkom argument, te meer omdat de fixatie van de beteekenis van *amuluhi* en *kabuluhan* met middelen geschied is, die als van de interpretatie van het Saḍẽng-verhaal geheel en al onafhankelijk beschouwd mogen worden.

Intusschen dienen wij dit voorbehoud te maken, dat uit den tekst niet blijkt, dat ārya Taḍah van zijn instemming met Gajah-Mada's maatregelen tegen Kẽmbar ook uitdrukkelijk blijk heeft gegeven. Het gebruik van den ka--vorm wijst er in het algemeen op, dat de agens de handeling van het praedicaatswoord niet actief en/of willens en wetens verricht, doch dat de handeling zich min of meer voltrekt zonder de blijvende of althans nog voortdurende medewerking van den agens, al blijft deze ook als eerste oorzaak van het in het praedicaatswoord beschreven proces bekend. In ons geval heeft de ka--vorm zijn volle kracht, wanneer wij aannemen, dat ārya Taḍah niet speciaal in dit geval, doch in het algemeen sinds de Pasaḍẽng van het volste vertrouwen in Gajah-Mada's handelwijzen blijk gaf, en dat de jonge rijkskanselier zich tegenover Kẽmbar derhalve ook zonder Taḍah's uitdrukkelijke verklaringen van diens steun verzekerd wist. De beste vertaling van *runtik sira kabuluhan dẽnira ārya Taḍah* lijkt dus wel deze: „(Gajah-Mada) was boos, doch hij wist, dat hij op den bijval van ārya Taḍah rekenen kon”, [en dat hij dus zonder al te veel risico te loopen zich van zijn tegenstanders, met Kẽmbar aan het hoofd, definitief zou kunnen ontdoen].

5. Blijft thans als eenige woord, dat nog niet zonder meer duidelijk is, het *kataḍahan* van 28, 27.

A. Zooals men uit de hierboven gegeven vertaling zien kan, heeft Brandes het woord niet apart vertaald, doch het beschouwd als te zamen met *kabuluhan* één uitdrukking vormende, die hij met „gesmaad” meende te mogen weergeven. Min of meer in dezelfde richting gaat, voor zoover *kataḍahan* betreft, Dr. Kraemer, die het met „men had hem dwars gezeten” vertaalt. Intusschen is het van

Kraemer geen gissen geweest, zooals van Brandes, en het is dus heel wel denkbaar, dat de gelijksoortigheid van zijn opvatting met die van Brandes slechts toeval is. Kraemer heeft blijkbaar, lettende op *runtik* en op *kabuluhan*, zooals hij deze woorden interpreteerde, in *kataḍahan* een verklaring gezocht van het voorafgaande woord *runtik*, en deze hierin gevonden, dat hij *kataḍahan* herleidde tot *naḍahi*, dat in het huidige Javaansch behalve „opvangen” ook, met aanduiding van een of anderen vijand tot object, kan beteekenen: „iemand tegenstand bieden”, „iemandslagen opvangen”, en dat uit deze beteekenissen gemakkelijk die van „iemand dwarszitten” zou kunnen ontwikkelen¹⁶).

Tegen deze opvatting zou men het volgende bezwaar kunnen laten gelden.

Het huidige Javaansche *naḍahi*, gebruikt in den zin, die er zoo even aan gehecht is geworden, heeft tot object de aanduiding van een aanvaller en tot subject de aanduiding van iemand, die zich tegen een aanval verdedigt. De met *naḍahi* corresponderende passieve vormen hebben dus de aanduiding van den aanvaller tot subject. In het kader van Kraemer's opvatting, zooals wij die meenen te mogen interpreteren, zou derhalve Gajah-Mada, die als subject van het voorafgaande *runtik* optreedt en volgens den regel van het behoud van het subject ook het grammaticale subject van *kataḍahan* is, op Kẽmbar c.s. een aanval hebben moeten doen, waartegen Kẽmbar c.s. zich te weer zou moeten hebben gesteld. Voor zoover ons uit de Pararaton blijkt, is echter eer het tegendeel waar. Gajah-Mada heeft niets anders gedaan dan dat hij, de leider der Maja-Pahitsche politiek, plechtig beloofde niet te zullen rusten, voordat verschillende landen aan het gezag van Maja-Pahit onderworpen zouden zijn geworden. Van een aanval op Kẽmbar blijkt uit de Pararaton niets. Integendeel, het initiatief tot de vijandelijkheden gaat hier, zoo goed als dat bij gelegenheid van den strijd tegen Saḍeng het geval was geweest, geheel van Kẽmbar uit, die Gajah-Mada, naar het schijnt, niet luchten of zien kon, wel omdat deze zoo vlot carrière gemaakt had. Om dus Kraemer's vertaling te kunnen accepteren zouden wij een zoodanige beteekenisontwikkeling van *naḍahi* of *kataḍahan* moeten aannemen, dat het woord practisch gebruikt zou zijn gaan worden in het tegendeel der omstandigheden, die bij het woord in zijn oorspronkelijke beteekenis gepast zouden hebben. Nu is zulk een beteekenisontwikkeling wel is waar op zich geenszins a priori uitgesloten te achten, en mag Kraemer's vertaling dus zeer zeker niet

zonder meer verworpen worden, maar voorzichtigheid is hier toch wel degelijk gewenscht, en wanneer wij elders een meer plausibele vertaling zouden vinden, zou die van Kraemer daardoor vanzelf haar recht van bestaan verliezen.

B. In Jonker's hierboven aangehaalde vertaling zijn twee elementen te onderscheiden. Eerst geeft hij aan, wat hij in KBW heeft gevonden; dan volgt hetgeen klaarblijkelijk te beschouwen is als zijn eigen voorstel tot vertaling. Houden wij er rekening mee, dat hij *amuluhi* met „overhalen” wil vertalen, en dat „iemand iets aanraden” in vele gevallen heel dicht staat bij „iemand tot iets trachten over te halen”, dan mogen wij wel concludeeren, dat „nadat hem 't was aangeraden” zijn vertaling is van *kabuluhan*. Voor *kataḍahan* schiet dan over „zijn portie gekregen hebbende”. Blijkbaar gaat dit terug op gegevens van het „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek”, waarin men voor *naḍahi* vindt opgegeven „*iem.* zijn bepaald rantsoen geven”, van *taḍah*, „bepaald rantsoen”, „bepaalde hoeveelheid, *die iemand krijgt om te gebruiken of te verteeren*”, < Oud-Javaansch *taḍah*, „voedsel”. De komma-punt, die in Jonker's vertaling te vinden is, berust dan wel op een misverstand, en de bedoeling is blijkbaar geweest, dat gelezen zou worden: „zijn portie gekregen hebbende, nadat hem 't was aangeraden”.

Het groote bezwaar tegen deze vertaling is, dat zij in deze combinatie zinloos is. Het eerste deel is wel aanvaardbaar, omdat „zijn portie gekregen hebbende” kan beteekenen „zijn portie aan *pamēlēh* gekregen hebbende van den kant van Kēmbār”, zooals wij zeggen „iemand zijn vet geven”, „van iemand zijn vet krijgen”, met een soortgelijke beteekenisovergang; de ka--an-vorm zou bij deze vertaling goed passen, omdat Kēmbār wel bedoeld heeft Gajah-Mada bepaalde verwijten voor de voeten te werpen, doch het genoeg krijgen daarvan slechts een gevolg is van de gemoedsgesteldheid van het grammaticale subject, van Gajah-Mada. Voegen wij echter Jonker's vertaling van *kabuluhan* aan het voorgaande toe, dan krijgen wij een onzinnig geheel, omdat ārya Taḍah toch bezwaarlijk Gajah-Mada aangeraden kan hebben er voor te zorgen, dat hij zijn portie aan verwijten zou krijgen!

Een veel betere combinatie krijgen wij, wanneer wij Jonker's vertaling van *kataḍahan* zouden verbinden met de vertaling van *kabuluhan*, waartoe wij in het bovenstaande gekomen zijn, en wanneer wij dan *kabuluhan* van *kataḍahan* zouden losmaken om het eer inniger met *runtik* te verbinden: „Gajah-Mada was boos, omdat hij

(van den kant van Kẽmbar) zijn portie (aan *pamẽlẽh*) gekregen had [= omdat hij van Kẽmbar zijn vet gekregen had]. Echter wist hij zich door ārya Taḍah geruggesteund, [en kon hij dus de maatregelen treffen, die een definitieve afstraffing van Kẽmbar ten gevolge zouden hebben]". Deze vertaling zou ẽn lexicologisch verantwoord zijn, ẽn bij den context passen, ẽn in veel mindere mate een onlogische ontwikkeling van de grondbeteekenis van *taḍah* veronderstellen dan de hierboven besproken vertaling van Kraemer¹⁷).

Echter blijft er nog een bezwaar bestaan. *Runtik* beteekent „grief”, „gegriefdheid”, „gegriefd”, „geraakt”, „gebelgd”, „ontevreden”. In Jonker's vertaling past het, dat *runtik* en *kataḍahan*, al verklaart ook het laatste woord het eerste en bestaat er tusschen beide een logische samenhang van dien aard, dat *runtik* te recht vóór *kataḍahan* geplaatst wordt, niettemin twee aparte woorden zijn, die geen noodzakelijke eenheid vormen. Toch geeft zoowel KBW als JNHW een uitdrukking *kataḍahan runtik* op, waarin de twee woorden niet alleen in de omgekeerde volgorde voorkomen, doch bovendien wel degelijk een eenheid schijnen te vormen. Hier komt nog bij, dat men, wanneer men zonder met onze Pararaton-plaats en de daarbij gemaakte aantekeningen rekening te houden *kataḍahan runtik* zou moeten vertalen en verklaren, zonder eenigen twijfel in *runtik* niet een naast *kataḍahan* staand praedicaatswoord zou zien, doch een bij *kataḍahan* behoorend object. Er bestaat a priori geen enkele reden om voor onze Pararaton-plaats de oplossing in een andere richting te zoeken. Maar als *runtik* in de uitdrukking *kataḍahan runtik* object is, is er van een verwisselbaarheid der woordvolgorde geen sprake meer, en zouden dus het *kataḍahan runtik* der woordenboeken en het *runtik kataḍahan* van de Pararaton niets meer met elkander te maken hebben dan dat zij toevalligerwijze uit dezelfde woorden bestaan. Zoo iets is zeer zeker denkbaar. Maar allicht zullen wij toch, voordat wij deze mogelijkheid aanvaarden, trachten de twee uitdrukkingen onder ẽen gezichtspunt te brengen; hetgeen beteekent: nog eens probeeren om voor de vertaling van *kataḍahan* van een ander uitgangspunt uit te gaan dan van Jonker's *taḍah*, „rantsoen”.

C. Inderdaad zijn er nog twee andere mogelijkheden te beproeven.

De eerste van deze twee is, dat men uitgaat van een *anaḍahi* in de beteekenis „opvangen in”, een beteekenis, die men door van der Tuuk vindt opgegeven in KBW s.v. *taḍah*, II, 644a. Heeft van der Tuuk gelijk, dan is het object van *anaḍahi* in deze beteekenisscha-

keering de aanduiding van datgene, waarin iets opgevangen wordt en dat zich derhalve geleidelijk met het opgevangene vult. De betekenis van het tweede en vooral die van het derde passief zal dus „volloopen met” of „vol raken van” zijn. *Kataḍahan runtik* zou dan den zin hebben van „men maakte, dat hij langzamerhand van boosheid vervuld raakte”, „men prikkelde hem tot een uitbarsting van gegriefdheid”, of „hij raakte vol toorn”, „hij was ten slotte geladen van toorn, hevig verontwaardigd”. Zouden wij de oplossing der moeilijkheid in deze richting zoeken, dan zouden wij den tekst aldus moeten lezen en vertalen: *Runtik sira, kataḍahan; kabuluhan dènira ārya Taḍah*, = *Runtik sira (Gajah-Mada), kataḍahan (runtik); kabuluhan dènira ārya Taḍah*, „Gajah-Mada was gegriefd, ja, wat meer is, hij was geladen (van verontwaardiging). Echter wist hij zich door ārya Taḍah geruggesteund”.

Het groote voordeel van deze oplossing is, dat zij voor de verwisselbaarheid van de termen *kataḍahan* en *runtik* een bevredigende verklaring zou geven, dat zij goed in den context zou passen, en dat zij op geen bezwaren van grammaticalen aard zou stuiten. Bij een onderzoek van het materiaal, dat van der Tuuk ter ondersteuning van de vertaling „opvangen in” heeft aangevoerd, bleek het mij echter niet mogelijk om voor de stelling, dat *anaḍahi* „opvangen in” beteekent en de aanduiding van hetgeen, waarin opgevangen wordt, tot eerste object heeft, een volwaardig bewijs te vinden, al zijn er waardevolle aanwijzingen, dat van der Tuuk gelijk heeft¹⁸). Wij moeten ons dus, tot er eens gelegenheid zal bestaan om nieuw bewijsmateriaal te berde te brengen en dit op zijn waarde voor ons doel te onderzoeken, ook hier tot het formuleeren van een mogelijkheid beperken, al mogen wij er dan bij opmerken, dat deze mogelijkheid zeer aantrekkelijk is en de meest bevredigende resultaten van alle oplevert.

D. De tweede opent een geheel ander perspectief.

Volgens het „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek” is *taḍah* niet slechts „iets opvangen om er weerstand aan te bieden”, doch ook wel „iets opvangen om het te aanvaarden”, zooals een standje of een bevel. De vraag is dus, of niet bij een lezing: *Runtik sira, kataḍahan kabuluhan dènira ārya Taḍah*, of ook: *Runtik sira, kataḍahan, kabuluhan, dènira ārya Taḍah*, de bedoeling zou kunnen zijn: „Hij was verontwaardigd (over het gedrag van Kẽmbar, gegriefd over zijn handelwijze), maar hij werd opgevangen door, vond bijval bij, ārya Taḍah”. In het kader van deze veronderstelling zou

kaḅuluhan een soortgelijken begripsinhoud hebben als het er aan voorafgaande *kataḍahan*, en zouden de twee woorden samen een soort van tautologie vormen. Voor de toepassing van deze tautologische constructie is dan wel een voor de hand liggende reden, dat het woord *anaḍahi* in *bonam partem* zoowel als in *malam partem* gebruikt kan worden, zoodat toevoeging van een woord, dat het gebruik er van in *bonam partem* vaststelt, niet overbodig te noemen is. En op de vraag, waarom het dubbelzinnige en, naar men op grond van de gegevens der woordenboeken vermoeden mag, ook weinig gebruikelijke *kataḍahan* dan niet geheel uit den tekst is weggelaten en alleen het woord *kaḅuluhan* gebruikt is geworden, laat zich eveneens een bevredigend antwoord geven: omdat met *kataḍahan* *dènira ārya Taḍah* een doorzichtig woordenspel gespeeld kon worden, „hij werd *getaḍahd* door *ārya Taḍah*”.

Als dit laatste inderdaad de bedoeling mocht zijn, zou het woord *kaḅuluhan* de secundaire functie hebben om het mopje toe te lichten en te voorkomen, dat het misverstaan zou worden. „Een manier van doen, die een letterkundige onwaardig is”, zal men wellicht opmerken. Jawel, maar de auteur van de *Pararaton* is ook niet de dichter van de *Arjunawiwāha*! Hij gaat zich nergens aan litteraire speelschheid te buiten, en het is dus niet onmogelijk, dat hij, door de omstandigheden een enkelen keer tot een litteraire vondst verleid, van zijn eigen geestigheid geschrokken is en zich gehaast heeft om door een toelichting te voorkomen, dat zij de duidelijkheid van zijn mededeeling in gevaar zou brengen. En bovendien, het is aan eenigen twijfel onderhevig, of *kaḅuluhan* tot den oorspronkelijken tekst behoord heeft. Immers, het is niet alleen op zich zeer wel mogelijk, dat het later, toen men meer oog ging hebben voor het bezwaar van de twee beteekenisschakeeringen van *anaḍahi*, aan een oorspronkelijk *kataḍahan dènira ārya Taḍah* toegevoegd is geworden, maar zelfs zou de theorie van een latere toevoeging van *kaḅuluhan* de eenige volkomen bevredigende verklaring van de *b* van dit woord vormen, omdat de toevoeging dan uiteraard op Bali plaats zou hebben gevonden.

Wat de winst van deze vertaling zou zijn, is hiermee wel voldoende duidelijk in het licht gesteld¹⁹⁾. Echter moeten wij tevens op een moeilijkheid wijzen, die zich tegen het aanvaarden van deze oplossing verzet, dezelfde moeilijkheid, waarop de vertaling van Jonker — en impliciet ook die van Kraemer — bleek te stuiten, n.l. dat men met deze verklaring van ons *kataḍahan* de uitdrukking *kataḍahan runtik*,

die de woordenboeken ook voor andere plaatsen opgeven, geheel onverklaard laat, zoodat wij ook in dit geval zouden moeten aannemen, dat *runtik* en *kataḍahan* op verschillende wijzen en met geheel verschillend effect met elkaar verbonden zouden kunnen worden. Deze interpretatie helpt ons dus niet verder dan wij met Kraemer's en Jonker's opvatting reeds gekomen waren, de opvatting, waar wij juist bovenuit probeeren te komen.

E. De conclusie is dus, voor zoover het woord *kataḍahan* betreft, deze, dat wij thans de keuze hebben uit de volgende vier mogelijkheden:

1° Kraemer's vertaling van *runtik kataḍahan* met „hij was verstoord, omdat men hem dwars gezeten had”, een vertaling, die, ondanks eenige ernstige bezwaren er tegen, niet per se te verwerpen is, doch waarmee in ieder geval de op p. 266 sqq. hierboven voorgestelde vertaling van *kabuluhan* verbonden zou moeten worden om het geheel aannemelijk te maken;

2° Jonker's vertaling van *runtik kataḍahan* met „hij was boos, omdat hij zijn portie gekregen had (sc. aan belastende opmerkingen van den kant van Kẽmbar c.s.)”, waarvan hetzelfde geldt als sub 1° werd opgemerkt;

3° een opvatting, dat *runtik kataḍahan* als gelijkwaardig te beschouwen is met *runtik, kataḍahan runtik*, „hij was boos, ja, geladen (van boosheid)”;

4° een opvatting, volgens welke hoofdzaak is *kataḍahan dẽnira ārya Taḍah*, „hij werd ge-taḍah-d, d.i. geruggesteund, door ārya Taḍah”, en *kabuluhan* ingevoegd is geworden om het voorgaande, dubbelzinnige woord *kataḍahan* te verduidelijken.

Welke van de vier oplossingen de voorkeur verdient, is op grond van het thans beschikbare materiaal niet uit te maken, en zoolang geen volkomen bevredigende vertaling gegeven is, bestaat natuurlijk de kans, dat de eenig aanvaardbare mogelijkheid van vertaling nog over het hoofd gezien is. Uiteraard is dat een zwakke plek in ons betoog, omdat wij niet kunnen overzien, welke gevolgen een geheel andere vertaling van *kataḍahan* voor de interpretatie van het geheel zou kunnen hebben. Gelukkig echter lijkt de kans op een vijfde vertaling van *kataḍahan* niet zoo heel groot, terwijl het verder voorschijns voor de interpretatie van de geheele passage van minder belang lijkt, hoe wij *kataḍahan* vertalen, dan hoe wij *kabuluhan* opvatten.

6. De laatste regel van onze passage biedt geen moeilijkheden van

grammatischen of lexicographischen aard. Wat er nog in bevreemdt, is, dat het „uit den weg geruimd worden” medegedeeld wordt van een zekeren Warak, omtrent wiens onhebbelijk gedrag de vorige regels niets mededeelen; men zou verwachten, dat het medeslacht-offer van Kẽmbar — de overigens geheel onbekende — Bañak zou zijn, van wien immers uitdrukkelijk vermeld wordt, dat hij Kẽmbar bijval betuigd had.

Aan de theorie, die men zou kunnen opstellen, dat er een verschrijving heeft plaats gehad, waardoor *Bañak* één keer door *Warak* vervangen is geworden, of — wat waarschijnlijker zou zijn, omdat *Bañak* vaker voorkomt dan *Warak* — *Warak* één keer door *Bañak*, aan die theorie verleent het critisch apparaat weinig steun. Het woordbeeld van *Warak* en van *Bañak* verschilt in het Javaansch-Balische letterschrift wel zooveel, dat men een graphisch-mechanischen overgang van het eene in het andere niet heel waarschijnlijk kan achten. Het hierboven, op p. 254, gereleveerde feit, dat vier van de zeven Pararaton-handschriften, die deze passage bevatten, *Baja* of *Bajak* in plaats van *Bañak* lezen, maakt de lezing *Bañak* niettemin verdacht. Mogelijkerwijze heeft er dus in den oorspronkelijken tekst iets gestaan, dat met de vigeerende onderscheiding van een Warak en een Bañak in strijd was.

Of is *Warak*, dat als appellativum het wilde rund schijnt te kunnen aanduiden, te oordeelen naar hetgeen men in KBW s.v. *wadak* (III, 520-521) aantreft en naar de semasiologische verwantschap van de woorden *warak* en *wadak*, misschien smalenderwijze gebruikt in plaats van *Lẽmbu*, en is er dus *Lẽmbu-Pẽtẽng* mee bedoeld, die blijkens zijn lachen eveneens met Kẽmbar sympathiseerde? 't Is mogelijk, doch niet zeer waarschijnlijk, gezien de plaats, waar de naam *Lẽmbu-Pẽtẽng* in het overgeleverde Pararaton-fragment voorkomt. Of zijn alle namen juist en doet ons de passage slechts vreemd aan, omdat wij het verhaal van de gebeurtenissen bij gelegenheid van Gajah-Mada's gelofte hier in een uiterst beknopte redactie voor ons hebben, terwijl de bedoeling er van volkomen duidelijk zou worden, wanneer wij haar konden vergelijken met het uitvoerige verhaal, dat zij samenvat? Vragen, waarop wij het antwoord, zoolang wij niet over ander materiaal de beschikking krijgen, schuldig zullen moeten blijven.

7. Recapituleerende stellen wij voor Pararaton 28, 23-28 de volgende vertaling voor:

„De mantri's waren (op dat oogenblik) allen gezeten op de paséban, zonder dat er iemand ontbrak. Kẽmbar reageerde (op Gajah-Mada's eed) op een wijze, waardoor deze zich ten schande gemaakt moest gevoelen. Onmiddellijk voer (Gajah-Mada) tegen hem uit. Bañak [?; lees: . . .] (echter) viel (Kẽmbar) bij en kwam mede met (voor Gajah-Mada) pijnlijke mededeelingen voor den dag. Jabung-Tèrèwès en Lẽmbu-Pětẽng lachten. Toen ging Gajah-Mada van de paséban weg en wendde zich tot H. M. de Vorstin van Koripan. Hij was gegriefd,

1. ja, geladen,
2. maar hij voelde zich ge-taḍah-d,
3. omdat hij zijn portie gekregen had,
4. omdat men hem weerstand geboden had,

maar hij voelde zich geruggesteund door ārya Taḍah. Kẽmbar had al veel misdaan. Warak werd uit den weg geruimd. Om maar te zwijgen van Kẽmbar! Allen kwamen om het leven”.

Het resultaat van ons onderzoek is, dat uit het bovenstaande, ondanks het voorbehoud, dat ten aanzien van de beteekenis van *kataḍahan* gemaakt moet worden, volkomen duidelijk wordt, dat de Pararaton niet de minste toespeling maakt op een latere vijandschap tusschen ārya Taḍah en Gajah-Mada, doch dat veeleer uit de Pararaton gelezen kan worden, dat Maja-Pahit's grootste patih zich in de eerste jaren van zijn regeering van ārya Taḍah's onvoorwaardelijken steun even verzekerd heeft mogen gevoelen als te voren.

Uiteraard zijn wij hiermee niet verder gekomen dan vast te stellen, hoe de Pararaton de gebeurtenissen mededeelt. Uit een opstel, dat Krom aan de verhouding van ārya Taḍah en Gajah-Mada gewijd heeft, blijkt, dat de auteur der Pararaton zich in zijn data af en toe vergist en dat zijn relaas bij vergelijking met gegevens der oorkonden niet geheel betrouwbaar is ²⁰). Dat wij uit détailfouten niet te snel moeten concludeeren tot de algeheele onaanvaardbaarheid van het verhaal, waarin de détailfouten gemaakt worden, heb ik intusschen herhaaldelijk trachten aan te toonen. Aan den eenen kant staat, dat de auteur van de Pararaton geleefd heeft in een tijd, waarin de bijzonderheden van de staatsorganisatie van den regeeringstijd der Regentes niet meer volledig bekend zullen zijn geweest, aan den anderen kant, dat hij zich in zijn spraakgebruik allicht heeft laten leiden door wat er in zijn dagen in zwang was, zooals ook Krom

reeds opgemerkt heeft ²¹⁾). Tevens moeten wij er rekening mee houden, dat zich bij vergelijking tusschen gegevens der Nāgarakṛtāgama en der Pararaton punten van verschil zullen voordoen, die in werkelijkheid niet bestaan, doch ons slechts lijken te bestaan, omdat wij geen kennis dragen van de redenen tot formeele onderscheiding; ik denk hier b.v. aan het verschil van titulatuur, dat tusschen ārya Taḍah en Gajah-Mada geconstateerd is geworden ²²⁾), en dat voor een deel zeer zeker zijn oorsprong hierin kan hebben, dat Taḍah, een ārya en een mpu, uit een ander milieu sproot of tot een andere sociale groep behoorde dan Gajah-Mada ²³⁾). Het beste lijkt dus voorloopig de beide reeksen gegevens, die der Pararaton en die der oorkonden, naast elkaar te laten staan, en althans met de mogelijkheid rekening te houden, dat nader onderzoek of openlegging van nieuwe gegevens gelegenheid zal bieden hetgeen thans tegenstrijdig moet lijken tot een harmonieuze eenheid samen te voegen, zooals ook in andere gevallen reeds is mogen gelukken.

Leiden, November 1935.

Correctie Batavia, Augustus 1939.

NOTEN.

¹⁾ Zie voor de passieve beteekenis van *pamēlēh* thans ook de opmerkingen in mijn opstel „Interferentie in het Nederlandsch en in het Javaansch”, verschenen in „Album Philologum voor Prof. Dr. Th. Baader”, Nijmegen 1938, p. 49 sqq.; voor de vertaling van *wēlēh* en zijn afleidingen Pigeaud, „Javaans-Nederlands Handwoordenboek”, s.v. *welēh*, *elēh*, *ngelēhaké* en *melēhaké*; en voor nadere opmerkingen over de constructie van de afgeleide vormen van *wēlēh* deze Bijdragen, deel 95, p. 182 sqq.

²⁾ Naast de mogelijkheid, dat Kēmbār het onscrupuleuze optreden van Gajah-Mada in vorige gevallen aan de kaak stelde, blijft natuurlijk de kans bestaan, dat hij geheel andere zaken, die Gajah-Mada liever niet ter sprake gebracht wilde zien, te berde gebracht heeft. Zie ook de opmerkingen aan het einde van dit opstel en in noot 23.

³⁾ Zie dit deel der Bijdragen, p. 37 sq.

⁴⁾ Zie dit deel der Bijdragen, p. 24 sqq.

⁵⁾ „Een Oud-Javaansch Wetboek vergeleken met Indische rechtsbronnen”, Leiden 1885.

⁶⁾ Wellicht heeft men *pakolihé* te lezen?

⁷⁾ Het kan ook zijn, dat het *dugi-dugi* van den tekst — door schrijver dezes uitgegeven als No. 1 van de Bibliotheca Javanica van het Bataviaasch Genoot-

schap van Kunsten en Wetenschappen, 1930 — niet als substantief, doch als adverbiale uitdrukking op te vatten is. In dat geval zou het te vertalen zijn met „om zoo te zeggen”, „naar men zou kunnen meenen”, of met „voor zoover zulks mogelijk is”, „voor zoover de omstandigheden dat toelaten”.

⁸⁾ De tekst heeft *ngumpêt rowang sacarik*. Men zou, wegens de beteekenis van *carik*, een aardig equivalent hebben in het Nederlandsche „de heele kluit bedonderen”, een vertaling, die wel is waar plat is, maar de bedoeling van den tekst, naar het mij voorkomt, toch het zuiverst weergeeft.

⁹⁾ Men leze in den tekst *ruga ning tata* in plaats van *rugan ing tata*.

¹⁰⁾ De tekst heeft *tangkěpn̄ya ling ċilakrama*. Van de vertaling ben ik niet geheel zeker. Misschien moet men den zin met strophe 9 afgesloten achten, de eerste woorden van strophe 10 als inleiding beschouwen tot hetgeen in die strophe gezegd wordt, en vertalen: „De manier, waarop men volgens de woorden der *ċilakrama* dient te handelen, is deze...”; *ċilakrama* beteekent dan „regelen, die de gedragingen (der menschen) bepalen”. En ten slotte is het mogelijk, dat men moet lezen *tangkěpn̄yaling ċilakrama* en dit moet vertalen met: „wier manier van doen is zich te verschuilen achter (woorden van) dapperheid en deugd”, al lijkt deze opvatting, om het feit, dat *aling* in den zin van „zich achter iets verbergen”, „iets als dekmantel gebruiken”, niet als louter grondwoord pleegt voor te komen, ook het minst aanlokkelijk.

¹¹⁾ Het is niet uitgesloten, dat *kadang-kadang* den zin heeft van het in het Kawi ook wel voorkomende *kaḍang-kaḍang*, Maleisch *kadang-kadang*, „mogelijkerwijze”, „bij geval”, „wanneer het zoo uit mocht komen”. De weergave van den tekst zou door het aanvaarden van deze andere opvatting echter nauwelijks veranderen.

¹²⁾ De tekst heeft *angguh asatyadharmi*. Van de vertaling ben ik niet zeker. Ik heb *satyadharma* als een dwandwa opgevat, „trouw en plicht”, omdat dat ook in het zinsverband het best uitkomt.

¹³⁾ Vgl. „Bijdrage tot de kennis der Javaansche werkwoordsvormen”, verschenen in deel 95 van deze Bijdragen, hoofdstuk IV.

¹⁴⁾ Men vindt redactie-B o.a. in het door mij gebruikte handschrift No. 4647 der Leidsche Universiteitsbibliotheek; vgl. Juynboll, Supplement-Catalogus, I, 207.

¹⁵⁾ Zie ook de mogelijkheid, die hierbeneden op p. 276 besproken wordt.

¹⁶⁾ Vgl. Jav.-Ned. Handwoordenboek s.v. *taḍah: naḍahi*, „een aanval, slagen opvangen, om die af te pareeren, iets tegenstand bieden”.

¹⁷⁾ Men zou kunnen opmerken, dat „zijn portie krijgen” bovendien goed zou passen bij het door van der Tuuk opgegeven „*asěmu kataḍahan*, v. e. verhoorde” — zie hierboven op p. 255 —, doordat „zijn portie krijgen”, in *bonam partem* gebruikt, zou kunnen overgaan in „zich verzadigd, bevredigd, tevredengesteld gevoelen”. Bij controle bleek echter KBW niet „verhoorde” te geven, doch „vertoornde”!!

¹⁸⁾ Van der Tuuk vermeldt een *kětaḍah*, dat van buffels en runderen gezegd wordt, die aan een gezwollen buik sterven, of van menschen, van wie niet bekend is, aan welke oorzaak zij overleden zijn; daar men in beide gevallen een geest de oorzaak van den dood acht, lijkt *kětaḍah* hier te beteekenen: „waar een geest opname in heeft gevonden”, „vervuld, bezeten door een daemonisch wezen”. Voorts verwijst hij naar een term *panaḍahan sangskāra mwang bhasma*, die blijkens een citaat in I, 318b, regel 11 v.o., degenen aanduidt, die de sacramenten en het sectekenteeken ontvangen hebben en die dus van de sěkti daarvan vervuld zijn, alsmede naar een term *sang panaḍahan upadēca*, „hij, die onderricht in zich opgenomen heeft” (I, 321a, regel 12 v.o.); men kan den vorm *panaḍahan* opvatten als in beteekenissen als deze op een *anaḍahi* in den zin van „opvangen in” te wijzen, al is dit ook niet de eenige mogelijkheid van verklaring. Ten slotte

verwijst van der Tuuk naar een plaats T 2, 38, waar men een zinsnede *suduk tadana rahnya* aantreft, die hij als ontstaan uit *suduk tadahana* [= *taḍahana*] *rahnya* opvat (IV, 610 a/b), en waarbij een vertaling „een kris, waarop bloed opgevangen worde”, „een kris, die in bloed gedoopt worde”, op het eerste gezicht wel schijnt te passen.

Hiertegenover staat, dat men uit den zin *ārdhwarēta ta çrī mahārāja Basuparicāra, mijil kāmānira, tināḍahanira ta ya ronḍon*, „Z.M. koning Basuparicāra kreeg een erectie; zijn sperma kwam naar buiten en werd door hem opgevangen op een boomblad”, van Ādiparwa 61, 23-24, = Adip. 46, waarop van der Tuuk zich beroept, wel is waar zou kunnen afleiden, dat *anaḍahi* beteekent „iets opvangen in”, doch tevens, dat het eerste object het opgevangene aanduidt en slechts het tweede object datgene, waarin men iets opvangt, terwijl wij voor de aanvaardbaarheid van onze vertaling van *kataḍahan runtik* noodig hebben, dat hetgeen, waarin iets opgevangen wordt, eerste object zij, immers subject van het corresponderende passief. Ook de Kuṇjarakārṇa-plaats, die Juynboll in zijn „Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst” opgeeft, en die men terugvindt in deel 10 van Kern's „Verspreide Geschriften”, p. 41, regel 1, en p. 72, regel 8, wijst in deze richting; *gētiṇnya kasturi kumkum, tināḍahan kuṇḍi manik* toch beteekent: „hun sap is muskus en saffraan, dat opgevangen wordt in kruiken van edelsteen”, naar Kern's vertaling. En ten slotte blijkt bij nader onderzoek de plaats T 2, 38 niet zóó bewijskrachtig te zijn als men uit KBW geneigd zou zijn op te maken. In 2, 38b van de Tantri-Dēmung — ik heb den tekst nagezien in cod. L. B. 4541 — leest men, in het verhaal van de twee papegaaien, dat Hooykaas bespreekt in „Tantri, de Middel-Javaansche Pañcatantra-bewerking”, p. 82-85, de volgende woorden, waarmee de ruw-opgevoede papegaai koning Gajadruma „begroet”: *lah, sikēḍḍen mangké, dèn angēlis! Patyana suduk taḍana rahnya, mambu-mambu sajy arasa éndah*. Van der Tuuk heeft *suduk* bij het volgende gevoegd, doch men zou het ook bij *patyana* kunnen betrekken en vertellen: „Pak hem, vlug! Dood hem met een kris, en vang zijn bloed op, iets geurigs, een offermaaltijd van fijnen smaak!” In dat geval zou weer niet hetgeen, waarop opgevangen wordt, eerste object van *anaḍahi* zijn, doch het opgevangene.

Toch mag men aan de tekstplaatsen van de vorige alinea weer geen al te groote bewijskracht toekennen ten nadeele van de theorie, die hierboven vermeld is geworden. Want ten slotte staat als een paal boven water, dat het gebruik van hetgeen opgevangen wordt als eerste object bij *anaḍahi* en het gebruik van hetgeen, waarin men iets opvangt, als tweede object, indruischt tegen de normale betekenisschakeering van den i-vorm in vergelijking met het suffixlooze woord. Een irrationeele verschuiving der objecten komt in het Javaansch een enkelen keer vaker voor, zooals dat in het *nampani*, dat theoretisch bij *ditampani*, „iets ter hand gesteld krijgen”, passief van „iemand iets overhandigen”, behoort, het geval is; het eerste object van dit *nampani* toch is de persoon, aan wien iets ter hand gesteld wordt en die dus iets ontvangt, terwijl hij in het schema der secundaire kruisfiguur het tweede object van *nampani* behoorde te zijn, omdat hij, als subject van het grondwoord, het eerste object is van het *nampaqaké*, waaruit het causatieve *nampani* alleen verklaard kan worden; vgl. het in noot 13 genoemde artikel, p. 247 sqq. Trouwens, onbewuste vergelijking met *nampani* kan *naḍahi* ook zijn twee constructiemogelijkheden gegeven hebben, daar het grondbegrip van *taḍah*, „opvangen”, semasiologisch heel dicht staat bij *tampa*, „ontvangen”, en *nampani* zoowel beteekent „iets ontvangen” als „iemand iets doen ontvangen”; zoodat ook naar analogie daarvan *naḍahi* zou kunnen zijn gaan beteekenen „iets opvangen” naast „iemand iets in zich doen opnemen”.

Het is, waar de onderhavige moeilijkheid zich voordoet, jammer, dat de door van der Tuuk genoemde bewijsplaats *Ādiparwa* 80 voor *anaḍahi* = „opvangen in” niet in de editie van Juynboll terug te vinden is.

¹⁹⁾ Opgemerkt worde nog slechts, dat bij deze opvatting de op p. 254 vermelde variant *runtikira* zin zou hebben. In den zin *Runtikira kataḍahan kabuluhan dènira ārya Taḍah* zou *runtikira* dan n.l. vervangingssubject kunnen zijn, „Zijn grief werd geruggesteund door en vond bijval bij ārya Taḍah” = „hij vond in zijn gegriefdheid ruggesteun en bijval bij ārya Taḍah”.

²⁰⁾ Vgl. TBG, deel 56, p. 252 sqq.; HJG², p. 378.

²¹⁾ Vgl. TBG, deel 56, p. 254. Er moge aan herinnerd worden, dat de tegenstelling tusschen „patih van Maja-Pahit” en „patih amangkubhūmi” in werkelijkheid in de Pararaton niet gemaakt wordt; vgl. ditzelfde deel der Bijdragen, p. 24 sqq.

²²⁾ Krom in TBG, deel 56, p. 253-254.

²³⁾ Vrage: is Gajah-Mada's nederige afkomst wellicht mede oorzaak geweest van de houding, die Kēmbār tegen hem aannam? Het *apamēlēh* van Pararaton 28, 24 kan natuurlijk ook beteekenen, dat Gajah-Mada zich het feit van zijn lage geboorte voor de voeten geworpen kreeg. Zie noot 2 hierboven.